

האגודה הישראלית לאוריניות

הדיון בסדר המילים במסגרת הוראת הבהעה בכתב

נוגה אילני, דינה גולדברג וסיגל שלמה
אוניברסיטת בר-אילן

סדר המילים הטבעי והמקובל במשפט בעברית הוא בדרך כלל כזה: נושא, נשוא, משלימים (מושאים ותיאורים). אבל הסדר הזה אינו קבוע ואינו מוחלט (פרץ 1980: 277, וכן-אשר תשכ"ט: 57-56, בנזיד תשל"ד: 228), והוא מושפע מגורמים שונים: הק舍 (רוזן תשמ"א: 1975: 301-263, נצרא: 50-43, שלזינגר תש"ס: 248, 253), הדגשתו ומיוז (גירודא תשמ"ב: 75-72, פרוכטמן תש"ז: 79, פורת תשל"ה: 53-54, פורת תשל"ז: 192-206, רביב תשל"ז: 1-45), הגבהה רמת הלשון או הנכתה (בן-שחר תש"ז: 129-140, זיו תשנ"ה: 29-39), סוגה ספרותית (שלזינגר תש"ס: 254), רצף הגינוי, מקצב (בעיקר בשירה) ועוד.³

במסגרת הוראת כתיבה ראוי, לדעתנו, לחת את הדעת לסדר המילים במשפט ולהשפעתו על בהירות הכתיבה ועל רמת הסגנון; וכן להסביר את תושמת הלב לאפשרויות הרטוריות השונות האגולומות בשמירה על סדר מילים מסוים או בחירה מגנו. בהתאם למטרות האלה, כדאי לחלק את הדיון בסדר המילים לשלווה פרקים עיקריים: שמירה על סדר המילים לצורך בהירות; שמירה על סדר המילים לשם הגבהה המשלב; חריגה מכוננת מן הסדר המקובל לשם ייצירת אפקט סגנוני.

אוריניות: חקר, עיון ומעש

גיליון 10

סיוון תשס"ו - יוני 2006

³ סקירה מפורטת על עמדות של חוקרים שונים בשאלת הקביעות והגמישות של סדר הרכיבים במשפט ראה אצל שגיא (תשנ"ז: 232-242).

יש ליקויים שאפשר לפתור בעזרת שינוי סדר קלים, למשל: משרד החוץ מצפה לביקורו בארץ של נשיא ארגנטינה (מן העיתון) < משרד החוץ מצפה לביקורו של נשיא ארגנטינה בארץ.

יש ליקויים הדורשים טרנספורמציה של שם-הפעולה לפועל נטו: ברשנות הקשר מועברת ידיעה על חשד להימצאותו באזור של כל' טיס צייר הנע לכיוון דרום (מן העיתון) < ברשותה הקשר מועברת ידיעה על חשד שבאזור נמצא כל' טיס צייר הנע לכיוון דרום.

במשפטים מסוימים כדי לחזור פעם נוספת על השם המתואר כדי להבהיר את תפקידו של הלואוי: החוליה אחראית להנחת מתענים בשטח ישראל שגרמו פגיעות באוטובוסים (מן העיתון) < החוליה אחראית להנחת מתענים בשטח ישראל, **מתענים** שגרמו פגיעות באוטובוסים.

3. רוחקים שראויים להיות קרוביים

יש מרכיבים במשפט שאמורים להיות צמודים זה לזה: השם ומגדירו הלואוי (כפי שראינו בפרק זה סעיף 1 לעיל), חלקים של צירופים קבועים, ניבים, קולוקאציות וכו'. רצוי שלא להפריד בין מרכיבים שכאלה, למשל: **הבית עומד על תלו ימים** רבים (ולא: הבית עומד ימים רבים על תלו). וכן יש להימנע ככל האפשר מהרחיק הנושא והנושא: אי-אפשר לשמות אחריו יממה קשה כל-כך (ולא: אי-אפשר אחריו יממה כל-כך קשה לשמה). על סדר משלימי הנושא ראה להלן.

כמו כן רצוי להצמיד את המושא לנושא, ולא להפריד ביניהם באמצעות התיאור, למשל: **הוא שמע את הסיפור** לפני שלושה שבועות/ לפני שלושה שבועות הוא שמע את הסיפור (ולא: הוא שמע לפני שלושה שבועות את הסיפור).

א. שמירה על סדר המילים לצורך בהירות

את המקרים שבהם סדר המילים פוגם בהירות, אפשר למיין לשש קבוצות.

1. הלואוי שאינו צמוד לגרעינו

כל חלק במשפט אפשר להריחיב בעזרת לואוי, למשל: העיתונאי הוותיק הקשיב לדברי הנaspers בעניין רב. הלואוי צריך להיות צמוד לשם שהוא מתאר, אם לא כן יתקשה הקורא להבין את מי בדיקת הלואוי בא לתאר, והמבוקע עלול להיות מעורפל או דו-משמעותי ולעתים אפילו מעורר גיחוך, למשל: כאן מוכרים מכנים לילדים סוג א'.

הדברים אמרים גם בלואוי המתרחב לכדי פסוקית. במשפט: הוא קולונען וירטואוזי, מרבות שרבים מסרטיו סובלים מליקויים שונים, השולט שליטה מופלאה בשפה החזותית של הקולונען (מן העיתון)⁴, פסוקית הויתור חוזצת בין השם "קולונען וירטואוזי" ובין פסוקית הלואוי: "השולט שליטה מלאה בשפה החזותית של הקולונען". אם נקדמים את פסוקית הויתור לראש המשפט, תוצמד פסוקית הלואוי לשם, ויהיה ברור את מי היא בא להאר: למרות (אף על פי) שרבים מסרטיו סובלים מליקויים שונים, הוא קולונען וירטואוזי השולט שליטה מלאה בשפה החזותית של הקולונען. אפשר גם להביא את פסוקית הויתור בסוף המשפט.

2. משפטי עמוסי לוואים

בלשון התקשרות של ימינו רוח מאוד השימוש בשמות פעולה. אלה נוהגים לספקם אליהם לוואים רבים, שהרי כל יהדות המידע, כגון שייכות, זמן, מקום, סיבה וכיו"ב, מצליפות אל שם הפעולה במעמד תחבירי של לוואים. פסוקית עמוסת לוואים עלולה לכלות בחוסר בהירות.

⁴ חלק מן הדוגמאות נלקחו מגורי עיתונים שהגינו אלינו ללא Zion Chareid.

בלימודים, או: **כמו יצחק לא הצלחה (גמ) משה בבלימודים.** המשמעות האחרת עשויה להתבהר באמצעות אחרים, למשל על-ידי הרחבה לפוסקית מידה: משה לא הצלחה בלימודים במידה שהצלחה יצחק.

כשנוסף יסוד שולל לנושא שמוני כולל, יש סכנה של אי-בהירות, למשל: העיתונאי הוא בalthי אהוד ואמין. האם העיתונאי זהה הוא אמין או בalthי אמין? המשמעות הראשונה תוב吓ר על-ידי שינוי סדר המילים: העיתונאי זהה הוא אמין ובלתי אהוד - או על-ידי החלפת וינו' החיבור במילית ניגוד: העיתונאי זהה בalthי אהוד, אבל אמין. המשמעות השניה תוב吓ר על-ידי חזרה על מילת השילילה: העיתונאי זהה הוא בalthי אהוד ובalthי אמין.

6. מקומם של ציינוי מסר ("גמ", "רक" ו"דומיה")

המילים גמ, רק, א菲尔ן, דווקא – מקומן במשפט אינו קבוע, אלא נקבע על-פי המסר של המשפט.⁵ המילים האלה הן ציינוי מסר (אלון 1988: 5), ולכן הן ציריות לבוא לפני השוא התוכן של המשפט:
גם הסטודנטים למדו בספרייה (ולא רק המרצים).
הסטודנטים גם למדו בספרייה (ולא רק ישבו שם).
הסטודנטים גם בספרייה (ולא רק בכיתות).

ב. שמירה על סדר המילים לשם הגבתה המשלב

שלא כמו ההנחות שהוצעו בקבוצה הראשונה, שככל דובר עברית ירגיש בתורמתן לשיפור הטקסט, הכללים שיוצגו להלן הם כללים נורמטיביים, וההתעלמות מהם מפribaה לירודע ח"ן בלבד. אף על פי כן נראה לנו, שבמסגרת הוראת כתיבה יש מקום

⁵ אפשר להעיר כי אין כתוב "גמ" בסוף המשפט, שהרי אחריו אין דבר שאפשר לרבותו, אבל אפשר לכתוב "גמ-כן". המילה "כן" מתייחסת לאחת מן המילים שנאמרו במשפט (בתט, 1990: 47). כמו כן אין כותבים "רַק" בסוף המשפט. לדברי מגיד (תשמ"א: 95), המילה "רַק" באה למעט, لكن מקומה לפני המילה שהיא באה למעט אותה.

4. שיבוש בסדר משלימי המשפט

כפי שנאמר לעיל, בדרך-כלל מומלץ להקדים את המושא לתיאור, כי המושא חייב להיות קרוב לפועל יותר מן התיאור (Schwarzwald להלן: שורצולד 2001: 66). אבל יש מקרים שモটב לחזור מן ההנחה הזאת, למשל, כאשר המושא ארוך והתיאור קצר: השורדطبع מהפקיד את כל הכסף שהוא בкопפה (ולא: השורדطبع את כל הכסף שהוא בкопפה מהפקיד – מהיבורו של תלמיד), כך נשמר טוב יותר הקשר של שני החלקים (המושא והתיאור) אל הנושא. ככל אפשר לומר ממשלים קצר קדמים בדרך כלל את המשלים הארוך ממנו (מישור תשנ"ד: 47; פרידמן תש"א: 120-119; רכיד תשל"ז: 45-1). מעניין שתלמידים מקפידים על הכלל הזה (חלק משפט קצר קודם לארוך) מתוך אינטואיציה ותחושים לשונית חזקה.

5. דו-משמעות

יש משפטים שבהם סדר מילים מסוים עלול לגרום לדו-משמעות. הדברים אמורים בעיקר במקרים כתובים, שהרי בלשון המדוברת האינטונציה וההפסק עשויים לפתור בעיה זו. שינוי סדר המילים עשוי לפתור בעיות של אי-בהירות ודו-משמעות בלשון הכתובה.

צירופי יהס יכולים לשמש בתפקיד של לוואי וגם בתפקיד של תיאור. התפקיד התחבירי של צירוף היהס נקבע לעיתים קרובות על פי מקומו במשפט. במשפט: האיש מהיפה צלצל אליו – צירופי היהס "מחיפה" הוא כנראה לוואי של "האיש", והוא אמרור להשיב על השאלה: **איזה איש צלצל?** האיש מהיפה צלצל אליו לתל-אביב. ואילו במשפט: **האיש צלצל אלינו מהיפה – צירופי היהס "מחיפה"** משיב על השאלה: **מאן צלצל האיש?** גם במקרים בהם מצטרף לנושא יסוד שולל, עלולה להיווצר דו-משמעות. במקרה: משה לא הצליח בלימודים כיצח – קשה לדעת אם צירופי היהס "כיצח" מתאר את "הצליח" או את "לא הצליח"; כמובן, אם יצחק הוא דוגמה להצלחה או לא-הצלחה. גם במקרה זה שינוי סדר המילים עשוי להועיל: **כיצח (גמ) משה לא הצליח**

לפי שורצולד (2001: 66), בעברית המודרנית חוק החילוף פועל גם כאשר הפעול נוטה בהוותה, והוא בוגדר בחירה בלבד. כך גם לדעת רביד (תש"ז: 24). לעומת זאת, לדעת הנורומטיביסטים (למשל, פורת תש"ה: 79), יש בא-החלת חוק החילוף עניין של בחירה מכוונת להדגשת הנושא, למשל: *אתמול ראובן הלך לבית-הספר. ממשפט זה, שבו לא חל חוק החילוף, צריך להשותמע כי ראוון, ולא שמעון, הוא שהלך לבית-הספר. אבל לדבריו, רבים סבורים כי משפט זה כמו זה כמשפט הזה: אתמול הלך ראובן לבית הספר, וכי אין כל הבדל בין השניים.*

ואכן, הניסיון מלמד כי תלמידים רואים את שני המשפטים דלעיל (*אתמול ראובן הלך/ אתמול הלך ראובן*) כנושאי משמעות זהה. לדעת חדי האבחנה ובעל הרגשות הלשונית שביניהם, אם קיים הבדל בין שני המשפטים, הריהו משקף את רמת הסגנון של כל אחד מהם, ככלומר: המשפט "אתמול ראובן הלך לבית-הספר" מייצג, לדעתי, רמת סגנון נמוכה יותר (אולי לשון דברו), ואילו המשפט "אתמול הלך ראובן לבית-הספר", שבו חל חוק החילוף, מייצג רמת סגנון גבוהה יותר; ואפשר להסביר את אבחנתם זו בכך שסדר המילים במשפט המשקף רמת סגנון גבוהה יותר והוא הסדר הנוגאג במקורות וגם בעברית הכתובה בימינו.

2. סדר המרכיבים בפסקות הזיקה

בעברית החדשנית קיימות פסוקיות זיקה נתולות מילת הזיקה ש או אשר (למשל: הלכתי לבית-הספר בו לומד התלמיד). לדברי בן-אשר (תשכ"ט: 74-75), פסוקיות שכאה פותחות במילת היחס, וזוו משמשת למשמעות בתפקיד של מילת הקישור והזיקה. לדבריו, מבנה זה נוצר בהשפעת לשונות אירופאה.

בנדוייד (תש"ד: 149, 262-266) מכנה את השמטה הש"ז בפסקות הזיקה בשם "שי"נים עקרונות", והוא פולש משפטים אלו בטענה שהם זרים בעברית. לדבריו, יש

לייחד מקום גם להקניית הכללים האלה, כשם שנוהגים ללמד כללים נורומטיביים אחרים של לשון תקינה.

1. סדר הנושא והנושא במשפט הפתוח במשפטים

סדר המילים המקביל בעברית הוא, כאמור: נושא, נשוא, מושאים, תיאורים, למשל: העיתונאי הקשיב לדברים בעניין רב. ככלומר העברית היא מוגן SVO language (סמה) אלא היא בעלת סדר מילים דומיננטי מסווג נפם: נושא, פעול, מושא (רביד תש"ז: 38).

מתוקני הלשון והעשהים למען שיפור הסגנון מצביעים על כלל נורומטיבי אחד בעניין סדר המילים (להלן "חוק החילוף"):

במשפט הפתוח בתיאור או במושא, יבוא הנושא שהוא פועל בעבר או בעתיד לפני הנושא, למשל: בעניין רב הקשיב העיתונאי לדברים (ולא: בעניין רב העיתונאי הקשיב לדברים).⁶

אבל אם הנושא הוא פועל בהוותה, אין צורך להזכירו, ואפשר: בעניין רב העיתונאי מקשיב לדברים; ככלומר במקרה זה הסדר חופשי, לדעת רוב המדקדקים (כהט 1990: 26-27, פרץ 1980: 278-282, בן-אשר תשכ"ט: 56-57). בן-אשר אף מביא לכך אישור מן המקורות: מן הייאר ע' לת שבע פרות (בראשית מא 18); לעומת המשפט: על שלושה דברים העולם עומד (אבות א, ב). כאשר הנושא בהוותה, בנדייד (תש"ח: 162) מתר לחרוג מן הסדר נושא-נושא ב"אמירות מוסגרות", למשל: כך וכך – אומר המחבר – ... – מכריז הנואם – ; ... – כותב העיתון – .

⁶ גיורא (תשמ"ב: 273) מציין כי כאשר הנושא הוא כינוי גוף (אני, אתה, הוא וכיו) הסדר הקביל הוא: מילים + נושא (כינוי גוף) + נשוא, למשל: מחר הוא יבוא אליו (ולא: מחר יבוא הוא אליו, מחר יבוא אליו הוא).

לדבריו, יש שהשינוי בסדר המילים במדורי הרכילות נובע מהקרבה לשון הדיבור, שהיא פחות מאורגנת ופחות מתוכננת מן הלשון הכתובה. הוא מוסיף (שם: 254), כי העברית הבלתי פורמלית נוהגת בחופש רב בעניין מיקומו של תואר הופיע במשפט, ומותירה בפני הדובר או הכותב את הבחירה לפי שיקול דעת של מיקוד. לדעת רבי (תשל"ז: 5), המבנה בהקדמת המגביר שימושי יותר בעברית. ואכן,

המבנים המאפיינים את לשון הדיבור רוחניים גם בכתיבתם של תלמידים.

לדברי בט (תשמ"ז: 545-546), יותר לצוין ערך היתרונות מקומה הנכון אחורי שם התואר: טוב יותר *מן....* לדבריה, בימי הביניים אפשר למצוא את המילה יותר גם לפני שם התואר, אם בהשפעת הערבית, אם בהשפעת לשונות אירופה. יותר נמצאת במילת זיקה בראש הפסוקית. לפי החלטתה, בלשון הרגילה יש לפתח משפט זיקה בambilת זיקה אשר או ש, כגון "מהי הדרך שאתם הולכים בה" (ולא "מהי הדרך בהם אתם הולכים"), "היום שבו נקבע מרטין בובר" (ולא "היום בו נקבע מרטין בובר").⁷

גולדלים אלו מעין מתן הקשר.⁸

כפי שציינו, הקפדה על הכללים הנדונים (סדר הנושא והנושא במשפט הפוחת במשלים; מילת הזיקה ומקומו של הכנוי המוסב בפסקית הזיקה; מקום של מגברים) עשויה לשפר את סגנון הכתיבה ולהגביה את המשלב. כבר עמד על כך רוזן (תשמ"א: 43), כי נוספת על כל שאר תפקידי סדר חלקי המשפט בעברית מלאה גם תפקיד של אפיון רמות סגנון ואף של אמצעי דירפנציאציה של רובדי לשון ורגיטרים (משלבים).

יחד עם זאת, אנו צריכים להציג הרבה רבות מן הכללים האלה. ייתכן שהסיבה לכך נעוצה בעובדה שאין בחריגת מהם משום פגעה בהבנת הטקסט ובבהירותו, בניגוד לקבוצת הדינון הראשונה לעיל.

⁸ בדקתו העלה כי נייני התופעה כבר מוצאים בלשון חז"ל, למשל: נחוותן היה מצחיב וייתר יפה משל זהב (תלמוד ירושלמי, מסכת יומא פרק ג דף מא טור א הלכה ח).

מכל מקום, הדרך הרגילה בלשון חז"ל בהקדמת שם התואר למילה יותר, למשל: גدول העונה אמר יותר מן המברך (תלמוד בבלי, מסכת ברכות דף ג עמי ב); היהת שפהה שברישאל חכם יותר ממוני (מסכתות קטנות, מסכת אבותה דרבנן נתן נוסחה בפרק מה ד"ה "כל שיש").

סדר מילים מהיבר; ואם נחוון להשתמש בכינוי המוסב (כגון בה, בון, עמו, מהן וכיו"ב) יש לאמרו בסוף הפסוקית (לאחר הפועל), למשל: הם הוטסו למלוון, שנתאכסן בו האב (ולא: שבו נתאכסן).

אולם כאשר הכנוי מוסב לתיאור זמן או לתיאור מקום, ניתן להרוג מכלל זה, לדוגמה: היום יום חמישי בשבת, שבו היו הלוויים אומרם בבית המקדש... (בנדוד, תשלי"ד: 149), אני חזר עכשו מבית המשפט, שבו נערך משפטו של פלוני (מגיד, תשמ"א: 108).⁹

האקדמיה ללשון העברית מvlaה בעניין סדר המילים בפסקית הזיקה, וב└בד שטופיע מילת זיקה בראש הפסוקית. לפי החלטתה, בלשון הרגילה יש לפתח משפט זיקה בambilת זיקה אשר או ש, כגון "מהי הדרך שאתם הולכים בה" (ולא "מהי הדרך בהם אתם הולכים"), "היום שבו נקבע מרטין בובר" (ולא "היום בו נקבע מרטין בובר"). בלשון השירה מותר להשמית את מילת הזיקה, למשל: ארץ בה נולנו.

3. מקום של מגברים

המגברים: מאד, יותר מ..., כל כך, לגמרי וכו' – מקום במשפט קבוע. בלשון הכתובה מקום אחורי שם התואר, למשל: הילד עיף מאד; חיים גבוה יותר ממשה; היא יפה כל-כך. לעומת זאת, בלשון הדיבור נהגים בדרך כלל להקדימים לגרעין עתיק לצורכי הדגשתו: הילד מאד עיף; חיים יותר גבוה ממשה; היא כל-כך יפה.

שלזינגר (תש"ס: 248, 253) מביא דוגמה להריגה מסווג זה ממדורי הרכילות של "ידיעות אחרונות": "שלמה שעשויה מגיפור מאוד עשיר" ("ידיעות אחרונות",

⁷ לדבריהם, רצוי לוותר על הכינוי המוסב אותו, למשל: בזכות מסי הארנונה שאתם משלמים... (ולא: שאתם משלמים אותן), ואפשר לוותר על הכינוי המוסב בו, כשהוא מוסב לתיאור זמן או לטיאר מקומ, למשל: מיום שרחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות (ולא: מיום שרחרב בו/[ש]בו חרב בית המקדש...); במקום שאין אנשים, השתדל להיות איש (ולא: במקום [ש]בו אין אנשים... או שאין בו אנשים).

(ב) הקדמת הנושא בלשון החדשות ובלשון ה הודעות למרות כל הנאמר בפרק ב סעיף 1 לעיל, יש שהנושא קודם לנושא kali שהמשפט פתוח במשמעותם, ומשמעותם כי דווקא לכל האחד הנדון בספרי הלימוד, חוק החילוף לעיל, נמצא

הריגים רבים וכולם בטקסטים הלקוחים מהעברית החיים.

בכותרת החדשות (בעיתונות הכתובה ובשאר אמצעי התקורתה) משתמשים לעיתים קרובות בסדר נושא-נושא, לדוגמה: **הסתימאה השביתה** במשרדי הטאבו ("ידיעות אחרונות", 7.12.2001);

מתהדקת הטענת סביב בן-לאדן ("ידיעות אחרונות", 11.12.2001).

לפי ניר (תשנ"ד: 29-28), הקדמת הפועל בראש המשפט מושכת את תשומת לבו של הקורא ואת רגשותיו על-ידי "הבלטת החדש", הפעולה, שהיא עיקרו של האירוע. לדברי בנזoid (תש"ח: 68-70), מבנה זה "הוא הפלפל החרי שבסגנון העיתונאות". בנזoid מכנה את המבנים הללו בשם "שפת שימושות וחדשנות", ומראה כי מבנה זה משמש גם במקרה, בפסקום שיש בהם כעין הכרזה, לדוגמה: **אבד כסיד מן-הארץ!** (מיכה ז' 2); **נקללה עטרת ר' אשנו!** (אייכה ה' 16).

סדר זה אופייני בעברית החדש גם למודעות, לדוגמה: **אבד קרטיס צילום!**

(ג) הקדמת הנושא בלשון הדיבור בלשון המדוברת קיים מבנה מיוחד של הדגשה, שבו הנושא מביע הערכה של הנושא. זיו (תשנ"ה: 29-30) מדגימה משפטים שכאלת במבנה של נושא-נושא: **משמעות הספר זה; משוגע אמת היוסי הזה.** לדברי זיו, במקרים אלו הנושא מביע הערכה של הנושא היודע.

2. למטרת לכידות ורצף סיפור

יש שהקדמת המילים משמשת לשם יצירת לכידות בטקסט. לדוגמה:
קניתי בובוק כרייך; **את הכריך אכלתי** בצהרים.

ג. חריגה מכונת מסדר המילים המקובל

לאחר שהלומד קונה שיטה בכללים השונים של סדר המילים, כדי להפנות את תשומת לבו לשימושים רטוריים שעושים כתבים מיומנים בחירגות מכוונות מן הכללים האלה. להלן דוגמות לחירגות מכוונות מן הסדר: נושא-נושא-משלים, הנעשות כדי להשיג אפקט סגנוני. אלה מצויות בעיקר בכתביה ספרותית, בעיתונות, בלשון הדיבור ולעתים בלשון החוק.

1. למטרת הדגשה

(א) המיקוד בלשון הספרות

לפי פרוכטמן (תש"ז: 75-72), הסדר ה"מקובל" בעברית החדש הוא סדר של נושא, נושא, נושא וכו'. חריגה מסדר זה משמשת להדגשה. לדוגמה, משפט הפותח במושא, ולא בנושא, מדגיש את המושא. לדבריה, הסדר ה"מקובל" מאפיין בעיקר את הכתיבה העיונית, המשתדלת לדיליך בפרטים ולמסור מידע של העולם הפיזי או המחשבתי. טקסט זהה מכונה אצל פרוכטמן טקסט "ייצוגי". לעומת זאת, חריגה מסדר המילים ה"מקובל" היא מסמנתו של הטקסט ה"ריגושי" הפונה אל רגשותיו של הנמען, וכן טקסטים של שכנו, כמו: פรสומת, נאום פוליטי והטפה דתית. גם הטקסט הספרותי נכלל בקטגוריה של טקסט "ריגושי".

דוגמה: **את סופת הזעף,** שהתחוללה ביום קיץ אחד בילדותי, זכרו אחר-כך רבים (דבורה בארון "תרמית", פרשיות: 203). במשפט זה, החורג מהסדר המקובל, יש הבלטה מיוחדת של המושא.

ראוי לציין, כי המשפט המצווט הוא המשפט הפותח את הסיפור "תרמית", ולפיכך להקדמת המילים "את סופת הזעף" יש תפקיד מובהק של הדגשה.

(*"ידיעות אחרונות"*, 4.7.1997). בדוגמה זו המשפט השני ברצף מתמקד בתגובה למה שתואר בסוף המשפט שלפניו, ולכן הוא פותח בנושא ולא בנושא.

3. משפטים מודאליים (נושא בעtid + נושא במשפטי רציה והרשאה)

לדברי רוזן (*תשמ"א*: ע' 46-47), הקדמת הפועל בעtid להבעת מודאליות (*ישומר* אוֹתִי אלוקים), שהיא מורשת עתיקה, נדקה בהדרגה מן הלשון המדוברת ונותרה כמעט רק בהיעדר נושא מפורש, לדוגמה: *יבוא!* ב עברית של ימינו, במשפטים המביעים רצון, משאלת, ציווי וכיו"ב, מקובל להקדמים את הפועל לנושא, בעיקר כאשר הפועל פסיבי, לדוגמה: *יבוטל/יוחזר/ישוחרר X*. נראה שהקדמת הנושא המציג משאלת היא ירושה מן המקרה. לדוגמה, *יברךך ה'* (רות ב 4)¹⁰ המבנה של הקדמת הנושא מצוי גם בתפילה, לדוגמה: *ישתחב שם;* וכן בקדיש (שהוא בארכית): *יתגדל ויתקדש שמה רבא; בתפילה "יעלה ויבוא" וגם בפיוטים, למשל: יבנה המקדש. מכל מקום, סדר זה אינו מהיב, וגם במשפטי רציה במרקא ניתן למצוא את הנושא לפני הנושא, לדוגמה: ה' עז לעמו יתנו, ה' יברך את-עמו בshellom* (תהלים כת 11).

(א) בלשון הדיבור

בימינו יהודים רבים נהגים לומר *"ישתחב שמו"*. נראה שסדר זה נתפס כ מביע רציה והרשאה, במיוחד בלשון המתימרת לאפיקין רבניים, לדוגמה, במשפט המפורנסם *"ימשיך כבודו"* מתוך הסרט *היישראלי "חגיגה בסטוק"*. עוד נאמרו בסרט זה המשפטים: *יקום החתן; יירגע חכם סלבדור*.

¹⁰ סדר המילים בקבלה פניו מלכים השנתה בהשפעת הארמית: *במי בית ראשון הסדר הוא בהקדמת הנושא: יחי המלך!* (*שמואל א*, 24; *שמואל ב*, 16; *מלכים ב*, יא 12; דברי הימים ב, כג (11); *יהי המלך של מ'!* (*מלכים א*, א 34; *שם* (39); *יהי אד' ני נמלך דוד לך!* (*מלכים א*, א (31). ואילו בימי בית שני השנתה הסדר בהשפעת הארמית: *מלך עולם ייחיה!* (נחמיה ב (3). בארכיות: *מלך לא למלך חי* (*דניאל*, 4 וור).

בhet (1990: 28) ממליצה להקדמים את הפועל לשם בסיפורו מעשה, כפי שנגנו חז"ל ובעקבותיהם הטופר שי' עגנון. ואכן, סדר זה משמש בעברית החדשה אפילו בסיפורו בדיוחות, לדוגמה, בבדיקות כתובות: *ענתה האישה / השיב החבר , ובעל-פה: אומר השוטר / עונה לו הכלב... לפि het, כך ניתן להימנע משימוש מופרז במילה "או"* (או השוטר אומר...).

הקדמת הנושא בסיפור מעשה מצויה גם בספרות, לדוגמה: *לאה גולדברג, "דירה כתבו קרי המגדל שלט; באים מכל הדירות השכנים; אומדת הנמלה; הלכה הנמלה, באה הארבנטת...*

סדר זה מצוי גם במאמרי עיתונות: נחום ברנע, *"המלחמה על הזיג-זג"* ("המוסף לשבת", *"ידיעות אחרונות"*, נחום ברנע, *"המלחמה על הזיג-זג"* ("המוסף לשבת", *"ידיעות אחרונות"*, נחום ברנע, כותב בקטע שכותרתו (28.12.2001) *"הלכה פלשתין"*⁹: באודוראים, בין חברון לדהריה, היה פעם בסיס גדול של הצבא הירדני. *הלכו הירדנים, ובא צה"ל. חיל-הנדסה שיכון במחנה את בסיס הדרך שלו.* בא אוסלו, וחיל-הנדסה הילך למקום אחר.

לדברי שלזינגר (*תש"ס*: 248, 253), חריגת מסווג זה אופיינית למדרוי הרכילות, והוא משמשת בין השאר לייצרת רצף סיפורו. למשל: *"נעה... נכנסת... והפנתה לעבר אחותה חירוך מקפיא [<] ניגש איתמר בן כנען... ואמר לה שאין סיבה לכעס"*

⁹ בقتורת *"הלכה פלשתין"* הנושא קודם מסיבה אחרת. כוורת זו מקדימה את הנושא, כאמור בלשון החדשות וההודעות. כידוע, לפועל *"הילך"* יש גם משמעות של אבד, התקלקל, נהרס.

ונאה שכן המשמעות היא של אבדן פלשתין, שהוא תוצאה של הפסקת התהילך המודיעני. הقتורת *"הלכה פלשתין"* מזכירה את הביטוי המפורסם: *הילכה פלשתין*; *הילכה פלשתין*, טרפון (בכרות ד, ד). כך אמר לעצמו ר' טרפון, כשחשב שעליו לשלם סכום כסף גדול, ולשם כך יצרך למכור את חמورو. ביטוי ספרותי זה משמש כיוון במשמעות: הפסדה! שם העצם *"חמור"* משמש במשמעות גם בזכר וגם בנקבה).

מקורות

- alon u' (1988). המילה "דוקא" בלשון הכתובה – עיון סינטגמי ופרדיגמי. *דברי ירושלים*, עמ' 5-9.
- המפגש השנתי החימי של החוג הישראלי של חברי הוועדה האירופית לבלשנות, האקדמיה ללשון העברית (תשנ"ה). החלטות בדקוק ומילימ בשימוש כלgi, ירושלים. בhat sh' (תשמ"ז). על ענייני ניסוח או ניסוח ענייני, לשוננו לעם לה, עמ' 532-551.
- בhat sh' (תשנ"ט). *הבעה בכתב, רובינשטיין, ירושלים*.
- בן אשר מ' (תשכ"ט). *התגבשות הדקוק הנורמטיבי, הקיבוץ המאוחד והמכון האוניברסיטאי של חיפה*.
- בן-שרר ר' (תש"ז). *סגנון הספרות; הלשון הסגנון ולשון הספרות, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב*.
- בנדוד א' (תש"ח). כיצד סדר נושא ונושא? לשוננו לעם ט, עמ' 75-67; 149-165.
- בנדוד א' (תשל"ד). *מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, רשות השידור, ירושלים*.
- גiora R' (תשמ"ב). סדר המלים במשפט ויחסו אל הטקסט: ניתוח פונקציונלייסטי-פרגמטי של משפטים ממוקדים, *עינויים בחקר השית*, עירית ש' בלום-קובלה, י' טובין ור' ניר, אקדמיון, ירושלים, עמ' 263-301.
- הורוביין מ' (תשנ"ד). הלוואי שאינו נלווה, *חלוקת לשון* 13, עמ' 36-45.
- זיו י' (תשנ"ה). "מעניין הספר הזה": מבנה מיוחד בעברית מדוברת, *בלשנות עברית* 39, עמ' 29-39.
- לבנת ז' (תשנ"ו). "על הלוואי העצמאי" – סוג מיוחד של לוואי שאינו נלווה. *חלוקת לשון* 21, עמ' 25-28.
- מגיד ח' (תשמ"א). *ילקוט תיקוני לשון, קרני, תל-אביב*.
- מישור מ' (תשנ"ד). סדר המושאים "אותו", "לו", לשוננו לעם מה, עמ' 147-156.
- ניר ר' (תשנ"ד). ניתוח השיח של הכותרת החדשותית, *בלשנות עברית* 37, עמ' 31-37.

(ב) בלשון העיתונות הפובליציסטית
במדור "חץ מסילבי קשת" ("המוסף לשבת", "ידיעות אחרונות", 14.12.2001) בקטע שכותרתו "שרינו על כתפינו" מצאנו: ... *שתואיל* קודם הממשלה הホールת... לתרום את חלקה המשמן במצב החירותם. ... *יקוצץ* גם תקציב העתק לראשי הממשלה ונשים לשעבר.

(ג) בלשון החוק
בחוק עזר עירוני של העיר רחובות בעניין העמדת הרכב וחניתו [תשנ"ז, סעיף 19] (ב) הנושא "לא יפריע" קודם לנושא "אדם": לא יפריע אדם לפיקח ולא ימנע אותו מהשתמש בסמכויותיו לפי סעיף קטן (א). ניסוח כזה הוא מעין ציווי לגוף שלישי.¹¹

לסיכום, מתרבר כי העקרונות המפורטים בפרק א' (שמירה על סדר המילים לצורך בהירות), דוקא אלה שלא נוסחו ככללים מפורטים בספרי הלימוד והיען, חשובים ביותר לשם כתיבה בהירה וחד-משמעות. עוד מתרבר שבשפה החיה רבות החריגות – מכך סדר המילים המקובלים כקובעים את רמת הסגנון של הטקסט (פרק ב' לעיל) – שמשירה על סדר המילים לשם הגבהה המשלב); וכן שהחריגות אלה (פרק ג' לעיל), לא זו בלבד שאינן פוגעות בהירות וברහיטות של הטקסט, אלא שלעתים הן משמשות כדי להשגת אפקטים סגנוניים מסוימים שונים.

¹¹ דרך זו רגילה במסנה, לדוגמה: לא יקל אל אדם את ראשו כנגד שער המזרחה שהוא מכובן כנגד בית קדשי הקודשים (ברכות ט, ה); לא ישכור אדם פועלים בשבת ולא יאמר אדם לחברו לשכור לו פועלים (שבת כג, ג).

- נצר נ' (1975). תרגילי-הבעה מלשון יום-יום, רובינשטיין, תל-אביב.
 עמית מ' (תשל"ז). סדר התיאורים במשפט, לשונונו מא, עמ' 44-47.
 פורת א' (תשל"ה). על אמנות הכתיבה העברית, מבנים לו, עמ' 87-88.
 פרוכטמן מ' (תש"ז). לשוןה של ספרות, RCS, אביב-יהודה.
 פרידמן ש' (תשל"א). כל הקוצר קודם, לשוןנו לה (2), עמ' 117-129 ; לשוןנו לה (4-
 3), עמ' 192-206.
 פרץ י' (1980). עברית כהלה, יוסף שרברק, תל-אביב.
 רביב ד' (תשל"ז). מספר היבטים של בעית סדר המרכיבים בעברית ישראלית
 מודרנית, בלשנות עברית חפ"שית 11, עמ' 45-1.
 רוזן ח' (תשמ"א). אספוקטים בחקר סדר חלקו המשפט בעברית הישראלית הכתובה,
דברי הקונגרס העולמי השמנני למדעי היהדות, ירושלים, עמ' 43-50.
 שגיא ח' (תשנ"ז). עברית בחותם יידיש. עבודות ד"ר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
 שלזינגר י' (תש"ס). לשוןת העיתון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע.
 Schwarzwald O. (2001). Modern Hebrew, Lincom Europa, Muenchen.